

UJVÁRI NÓRA

Megelevenített emlékképek

Wesselényi Polixéna itáliai feljegyzései

Wesselényi Polixéna¹ feleség és anya, harmincnégy éves útja kezdetekor. Származása, neveltetése és az a történelmi légkör, amelyben felnőtt, hatással voltak szemléletének formálódására. Gondolok itt rokonságára, néhány nevet említve: apai ágon Wesselényi Ferencre (aki az I. Lipót császár elleni szövetkezés szervezője volt), unokatestvérére, Wesselényi Miklósrá, akivel szoros kapcsolatot ápolt (a kettejük közti viszonyt Jékely Zoltán „szenvedélyes”, Károlyi Amy² pedig viszonzott szerelemnek tekintti), nagy-nagynénjére, akit szintén Wesselényi Polixénának hívtak (apjához írt *Szomórú kesergő versei*-t Kolozsváron nyomtatták ki 1759-ban) és Wesselényi Zsuzsannára, aki 1796-ban Bécsbe utazott, és emlékeit szintén írásba foglalta, bár más cél vezérelte utazását, nem az élményszerzés.

Wesselényi Polixéna huszonkét évesen ment hozzá első férjéhez, báró Bánffy Lászlóhoz, akivel házassága megromlott, ezért nélküle indult itáliai és svájci utazására az 1835. év elején. „Pangásos házasságlelete tizenvalahányadik évében jut odáig, hogy konfliktusos helyzetéből kitörve, irodalmi példákra vagy azok nélkül, itáliai utazásban próbáljon felejtést, új életcélt találni.”³ Magyarországon ekkor már fellendült az érdeklődés az utazások iránt, amit egyrészt bizonyít, hogy az Akadémia 1835-ben kétszáz arany jutalmat adott Bölöni Farkas Sándornak *Utazás Észak-Amerikában* című könyvéért. Másrészt ebben az időben születtek olyan cikkek, értekezések, – mint Huszár Károlyé a Tudományos Gyűjteményben: *Javallat utazásra oktató kollégium felől* és Nagy Ferencé a Nemzeti Társalkodóban: *Egy szó a hazabani utazásról* –, amelyek az utazás elméletét taglalták. Ezek az utazásokról szóló beszámolók kezdetben nem irodalmi, hanem földrajzi, néprajzi jelentőséggel bírtak, gyakoriak voltak a múzeumokról, művészi nevezetességekről, valamint az utazás módjáról szóló leírások.

¹ Életrajza kapcsán bővebben lásd: Cs. LINGVAY Klára, *Báró Wesselényi Polixéna* = WESSELÉNYI Polixéna, *Olaszhoni és schweizi utazás 1842*, kiad., bev., jegyz. Cs. LINGVAY Klára, Kolozsvár, Kriterion, 2006, 5–46 és JÉKELY Zoltán, *A XIX. század Murányi Vénusza = Wesselényi Polixéna Olaszthoni és schweizi utazás (1842)*, kiad. GYÖRI János, JÉKELY Zoltán, utószó JÉKELY Zoltán, Budapest, Magvető, 1981, 355–445.

² KÁROLYI Amy, *Kettős portré: Költészet és valóság: Wesselényi Polixéna és Psyché*, It, 14(1982),1. sz., 62–69.

³ JÉKELY, *i. m.*, 361.

„A 19. század első fele egyértelműen az utazások és az útleírások »aranykorának« tekinthető [amikor] hirtelen megnőtt az Európában tett utazásokról szóló beszámolóok száma, illetve jelentősen átalakult az utazásról vallott felfogás.”⁴ Míg a 18. században a kényelmi szempontokat nagyrészt kénytelenek voltak feláldozni a külföldre látogatók, addig a következő században az utazás minősége jelentősen változott. Az útikönyvek megjelenése – írja James Buzard⁵ – hozzájárult ahhoz, hogy az utazási feltételek javultak, mind anyagilag, mind idő tekintetében. A korábbi útleírások nagy része az utazás során tapasztalható akadályokat, veszélyeket, kockázatokat említi, mint az utak akkori rossz minősége, a vendégfogadók állapota, a lassú és drága közlekedés hátránya, valamint a politikai helyzet rendezetlensége egyes országokban. Az itáliai utazás még nehézkes volt, okaira nézvést Berzeviczy Albert⁶ az útlevelhez kötöttséget, az út hosszúságát és a politikai helyzetet említi. Ennek érzékelhető mivoltát Polixéna is ítélte itáliai tartózkodása során: „Elestélyedvén, vetturinónk,⁷ mert a környékben haramiak szoktak lenni, kik az éji utazókat megtámadják, megszállást javasla.”⁸ Az olasz nép fő bevételi forrását a külföldre látogatók jelentették, akár kirablásukról – mondván, „gazdagok lehetnek” –, akár az utazók kíváncsiságának kielégítéséről, teljes körű kiszolgálásáról volt szó. Itáliában kalauzolás, kíséretet, idegenvezetést biztosítottak a helyiek, hiszen ekkor már nagyobb társaságok – részint hölgyekkel együtt – töltötték az év egy egész részét a régi „Grand Tour országútjának”⁹ egy-egy állomásán. Az antik művészeti érdeklődés mellett előtérbe került a keresztény színhelyek, emlékek megismerése is. Az olaszok élelmesen kihasználva a jelentkező szükségletek bővülését – mondhatni megteremtve a jövőbeli turisztikai hagyományok alapjait – a külföldről érkező idegenek mindennemű kíváncsiságát teljesítették pénzért cserébe. E mellett saját maguk is igényt teremtettek néhány szolgáltatásra, ilyen volt a nápolyi tengerparton ülő írnok, aki hordozható asztala mellett a „tollat tudósi módon füle mögé dugván, szólíthatja fel a járkálókat: nincs-e íratni való kötelező vagy nyugtató levél, testamentum, vers vagy szerelmeslevél; ő mindenre kész, mindent meg tud írni, csak tegyék le a carlinót”.¹⁰ Máskor az olaszok ügyes érzékkel értékesítették az általuk antiknak kikiáltott tárgyakat. „Ily módon szokták itt az idegent rászedni s egy falka, sárral bémázolt és

⁴ Szász Géza, *Országkép a 18–19. századi útikalauzokban*, Aetas, 28(2013), 3. sz., 44.

⁵ James BUZARD, *The Grand Tour and after (1660–1840) = The Cambridge Companion to Travel Writing*, eds. Peter HULME, Tim YOUNGS, Cambridge, University Press, 2002, 37–52.

⁶ BERZEVICZY Albert, *Magyar utazók Olaszországban a múlt század első felében*, Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai), 1903.

⁷ Cs. Lingvay Klára lábjegyzete Polixéna útinaplójának szövegkiadásában: „A vetturinók olyan szerkesek, kik saját szekereiken egész társaságokat hordoznak, s azok útiköltségeit magok fizetik; de az állomásokat tetszésük szerint választják” WESSELÉNYI, *Olaszthoni... i. m.*, 2006, 62.

⁸ WESSELÉNYI, *Olaszthoni... i. m.*, 2006, 68.

⁹ „Grand Tour országútja”: Páris – Turin – Firenze – Róma – Nápoly – Velence – Bécs – Rajnavidék – Németalföld. GYÖMREI Sándor, *Az utazási kedv története*, Budapest, Gergely R. kiadása, 1934, 77.

¹⁰ WESSELÉNYI, *Olaszthoni... i. m.*, 2006, 191.

újonnan földbe ásott cserépedényt nékie jó drágán eladni, ha elég újonc, hogy magát rászédni engedje”¹¹ – jegyzi meg Polixéna pompeji látogatása kapcsán.

Polixéna Bécsből indult útnak az 1835. év első napján lányával, a tízéves Jozefával, inasával (erdélyi magyar) és – naplójában barátnőjeként emlegetett – nevelőnőjével, Susanne-al,¹² és az év telén érkezett vissza Erdélybe. Utazása majd tíz hónapig tartott. Útvonalának jelentős része megegyezik az előző századok utazói által kijelölt Grand Tour állomásaival. Az a XVIII. századi társadalmi felfogás, „amely szerint a jó társaság irányító tagja nem lehet, aki ezeket a városokat nem látta”,¹³ érezhetően még a 19. századi utazások megtervezésekor is hatott. Polixéna Bécsből indulva Triesztnél szállt hajóra Ancona felé, Ternin keresztül vetturinót bérelt Rómába, ahonnan postalovakkal dél felé, Nápolyba vezetett az útja. Visszafelé Rómán és Ternin keresztül ért Perugiába és Firenzébe, ahonnan ismét vetturinóval haladt Bolognáig. Milánó felé „megunván a vetturinót [...] postalovakat fogadtam”,¹⁴ írja naplójában az utazónő. Onnan – miután két hetet várakozott úti-levelére – Svájcba indult tovább ismét N., azaz John Paget¹⁵ társaságában.

A bárónő útvonalának részletes megtervezésekor több útikönyvet, útikalauzt is használt, olyanokat, amelyek elsősorban a brit utazóközönségnek készültek. Ezeknek szerkesztési módja jól prezentálja, hogy a 19. század eleji utazók zömét globálisan még mindig az arisztokrácia és a gazdag középosztály adta. Gyömrei Sándor említi a Murray-útikönyveket, amelyeknek legfontosabb fejezete „arról ad részletes tájékoztatót, miképpen kell megszerezni a fejedelmi udvarok báljára és ünnepélyeire szóló meghívásokat és milyen eltérések vannak az egyes udvarok szertartásai között”.¹⁶ Buzard szintén említi ebből a korból a Murray-könyveket, amelyeknek szerkesztője névadójuk volt, és amelyek sémáját egy utazónő írásai teremtették meg. Mariana Starke franciaországi és itáliai feljegyzései nélkülözhetetlen ajánlásokat, információkat tartalmaztak a 19. század eleji utazók számára. Munkáit többször átdolgozta, amiket (III. John) Murray angol nyelvterületen, később (Karl és Fritz) Baedeker pedig német nyelvterületen adott közre. Az elsősorban Karl Baedeker nevéhez fűződő bédekker csak Polixéna utazásának évében kezdtek el terjedni.¹⁷ Így valószínűsíthető, hogy

¹¹ WESSELÉNYI, *Olaszthoni...*, i. m., 2006, 216.

¹² Susanne: Susanne Bois de Chesne, aki később Barabás Miklós felesége lett.

¹³ GYÖMREI, i. m., 77.

¹⁴ WESSELÉNYI, *Olaszthoni...*, i. m., 2006, 299.

¹⁵ Paget János volt Wesselényi Polixéna második férje. Paget 1835-ben itáliai tanulmányútja során ismerkedett meg Polixénával. Itália mellett több országot is beutaztak együtt. Lásd erről még Kovács Sándor, *Egy angol-magyar unitárius életútja: John Paget 1808–18920 = A szent szabadság oltalmában: Erdélyi unitáriusok 1848-49-ben*, szerk. GAAL György, Kolozsvár, Unitárius Egyház, 2000, 316–334 és John PAGET, *Magyarország és Erdély: Napló*, kiad., bev., jegyz. Cs. LINGVAY Klára, Kolozsvár, Kriterion, 2011.

¹⁶ GYÖMREI, i. m., 123.

¹⁷ Az útikönyvek kiadására szakosodott utazó első műve 1835-ben jelent meg *Rajnai utazás Mainztól Kölnig* címmel.

– szépirodalmi és filozófiai művek olvasása mellett – Polixéna itineráriumokból tájékozódott, „melyek a lehetséges útirányokat, a hasznos tudnivalókat és a látnivalók felsorolását tartalmazták”.¹⁸ Ilyen volt akkor a Reichard-féle útikalauz, amelynek 1817-es kiadásakor maga a kiadó jelzi több kötet megjelenését is, ezek között megtalálható volt az *Itinéraire de l'Italia* is.¹⁹

Mariana Starke műveiben – kiadott kalauzaiban – rendszerezte a korábban közreadott útikönyvekben is megtalálható ismereteket, és kiegészítette azokat új szemponatokkal. Kitért mind a szállás, a közlekedési lehetőségek, a látnivalók, valamint az utazás során felmerülhető költségekre is. Felismerte, hogy az utazási szokások változásakor új típusú útikönyvekre van szükség. Műveinek célja átfogó ismeretek közreadása volt, mind egyedül, mind családdal utazók számára. Népszerűségének bizonyítékeként Polixéna útinaplójában név szerint említi, mint „vezérkönyve” íróját: „Mariana Starkeat elővevén, felkerestük, ezen takarékos gazdasszony mennyit határoz elegendőnek. [Az olaszok] mihielyt a könyvet kezeink közt meglátták, szidni kezdték Mariana Starkeat.”²⁰ Ebből nemcsak arra lehet következtetni, hogy Starke korábban maga is járt többek között a Polixéna útinaplójában is említett cumeai Sibylla-barlangnál, hanem a korban elterjedt ismertségére is. Starke mély benyomást tett a helybeliekre, akik művét „maledettó”-nak, azaz átkozottnak nevezték. A megjegyzés okán következtethetünk arra, hogy instrukcióira nem egyszerűen támaszkodtak már odalátogató utazók.

A 19. század eleje a „romantikus utazások kora”.²¹ A korábbi századokhoz képest nemcsak az utazások háttérében álló szándék, hanem az addig uralkodó szemléletmód is átalakult. Az „arisztokratikus-intellektuális utazások kora”-ban – amelybe a Grand Tour jelensége is beletartozik – a külföldre utazás egyfajta társadalmi szükséglet volt az arisztokrácia körében, amelyet elsőként nevelési célzat, tehát az ifjak külföldön taníttatása és ezáltal ismereteiknek bővítése; később pedig a tudósokkal, művészekkel való kapcsolatépítés határozott meg. A 18. századi nagyvárosok – mint Párizs, London, Róma –, amelyek korántsem voltak a korban rendezettek és az utazás szempontjából könnyen megközelíthetők, szellemi központokká váltak. Itt gyűltek össze az utazó arisztokraták, ahol „a legkiválóbb koponyák vannak együtt és a mindennapi érintkezésben, vitákban és versengésekben surlódva kölcsönösen tökéletesíthetik egymást, ahol minden uccasrokhoz történelmi emlék fűződik”.²² Irodalmi szalonok és udvari pompa légkörében találkozott a társaság, az egymásra idegenként tekintő különböző nemzetek tagjai, mintegy fizikálisan a külvilágtól elzárva kulturálisan közeledtek egymáshoz. A szellemi szükséglet növekedésével együtt tört magának utat az az igény,

¹⁸ SZÁSZ, *i. m.*, 44.

¹⁹ Ezek ismeretségére vonatkozóan említést érdemel, hogy „a Heinrich August Ottokar Reichard által készített, *Guide des voyageurs en Europe* címet viselő [útikalauz] 1818-ban már a kilencedik francia nyelvű kiadásnál” tartott. SZÁSZ, *i. m.*, 45.

²⁰ WESSELÉNYI, *Olaszthoni...*, *i. m.*, 2006, 196.

²¹ A különböző századok utazási korszakai kapcsán GYÖMREI, *i. m.* elnevezéseit használom.

²² GYÖMREI, *i. m.*, 93.

amely az utazók érdeklődését lassanként az őket körülvevő történeti helyek, emlékek és a művészeti élmények keresése felé fordította. Az intellektuális szükségletek mellett az érzelem is előtérbe került. Az ismert világ feltérképezésével párhuzamosan az utazók főként az ismeretlent kezdték keresni. Polixéna is elvárásokkal érkezett – előzetes olvasmányainak köszönhetően – a számára idegen országba, ezek helyébe lépett az átélt élményeknek köszönhetően az írásában is érzékelhető érzelmi telítettség. Ennek igazolásként naplójából hosszabban idézek:

Én lefelé is a Campidoglio tornya tetejére szaladtam. Felérvén, lélegzetem elakadt, fejem szédült. Büszke szent elfogódással tekintettem az alattam fekvő hét dombok városára. Nagy vagy Róma, nagy! szerettem volna felkiáltani. Te, ki férfiúi bátorság és asszonyi erény annyi példát adad, méltó valál Caesart megtántorítani! Mennyi elesett kicsiny nagyság jött falaid közé kolosszális ested látásával letiport nagyravágását felejteni!

Miután Rómában elragadtatásom első mámorából kijózanodtam, itt a Campidoglio tornyán – érzém lefelé, hogy várakozásimban vagy álmaimban meg nem csalódtam; és hogy Róma megfelel mindannak, minek valaha sejtítém, s hogy érzéseinket meg tudja győzni arról, hogy azon földet tapodjuk, melyen egykor Róma büszke szenátorai jártak, és hogy szemeink előtt azon hely fekszik, mely nagy férfiak s nagy események tényeivel van szentelve. Minden bizonyos hideg okoskodásom már azelőtt meg vala mindezekről győződve; de mind ekkorig hijában vártam érzéseimre nézve azon sejtített hatásra. Hanem a Foro Romano látása, amint ekkor előttem magánosan, elhagyattatva feküdt, azt oly élénken elővárászlá, hogy örültem ily távolról, tisztelettel tekinteni ezen emlékteli helyre, anélkül hogy kéntelenítsem közel vizsgálásimmal háborítani. Róma más részeiben az antiquariusok vizsgálatira nézve talán nagyobb érdekű tárgyak is találtak, s minden bizonyos nagyobb szépséggel bírók, mint itten az előttem fekvők [...]; hanem Rómában mind egyebet, nem tudom kifejezni, mit óhajtottam, s az az egyéb még mind hijányzott. Minden más városban, mindezek [az emlékek], még azon ellentét dacára is, melyet a szegénység, nyomor, rondaságnak, a gazdagság és fény kitérásaival szoros vegyülete minden lépten-nyomon undorító nevetséggel tüntet szemeinkbe, elégségesek lettek volna legdagályosabb várakozásainkat kielégíteni; hanem Rómában egyéb valamit óhajták, s azt itt megtaláltam.²³

A romantika által felállított nemzeti-kulturális megkülönböztetés Európa országait az északi és déli népek két különböző kultúrterületére osztotta, ezáltal a magyar nép – főként az osztrák hatásnak köszönhetően – a „kemény” északhoz tartozónak vallotta magát a „lágý” dél helyett. Ezért is Itáliában a fantasztikumot, az egzotikumot és a másságot keresték és találták meg az oda utazók. „Meleg éghajlat alatt született embernek finomabbak érzékei; a szépnek szeretete nála nem, mint minálunk, scythia maradékoknál, tudománynevelte szokás, hanem természeti adomány, ösztön, szükség.”²⁴ A romantikus irodalomban Itália az „örökös tavasznak, a régi kultúrák romvilágának, a szerelemnek és a dalnak, a természeti és jellembeli kontrasztoknak,

²³ WESSELÉNYI, *Olaszhoni...*, i. m., 2006, 92–93.

²⁴ WESSELÉNYI, *Olaszhoni...*, i. m., 2006, 190.

az emberi jóságnak és gonoszságnak szélsőséges hazája lett”.²⁵ Polixéna művében található több utalást is ennek a szemléletmódnak az igazolására: „Ezen klasszikus földfiai többnyire mind természetes ismerősei és kritikusi a szépmesterségeknek; ezen mesterművek között születve s közöttök nőve fel, azok oly mindennapi megszokott ismeretes tárgyakká váltak előttük, hogy többen közülök, kik hihetőleg az ábécét sem ismerik, Raffaelt, Michelangelót emlegetik.”²⁶

Polixéna műveltségére naplójában több utalást is találunk. Itáliával kapcsolatos ismereteit olvasottságának köszönheti, amit klasszikus művekből – mint Homérosz, Vergilius, Milton –, művészeti feljegyzésekből – mint Winckelmann esztétikai jegyzetei –, valamint akkor ismert regényekből, versekből és a már említett útikönyvekből szerzett meg. A művek által leírt fenséges képek is szerepet játszottak érdeklődése tárgyának megformálásában: Bulwer *Last days of Pompeji* című könyve hatására a Pompeji romok látása kapcsán arról a félelméről ír, hogy mi történik, ha „rám nézve a valóság nem fog megfelelni azon képeknek, melyeket e könyv bájos varázsa lelkemben ébresztett”.²⁷ Ezek az előzetes ismeretek – amelyekhez képest az utazónő szembesült a „valósággal” –, olykor a várakozásához képest lehangolóbb, máskor viszont azt túlszárnyaló élményekhez vezettek. Firenze környékét megismerve elragadtatásának adott hangot:

Vallombrosára, a Certosa-kolostor megnézésére mentünk. A legszebb tájak egyikét, melyet ember csak képzelhet magának, s melynek bájos látványa Miltonban oly eleven emléket hagyott, hogy vak korában írt halhatatlan verseiben is méltónak tartá emlegetni, hogy írjam én le? Zöltség, fák, vidám kék ég, bércek, völgyek, rétek, mű és szorgalom által ékesített falvak, csergedező csermely, meglegedett tekintetű csinos nép – ezek, mik e bájos panorámában egymást felváltva előtűnnek, s mindezek összesülve nem elegendők-e egy Édent alkotni?²⁸

Az itáliai tájakat bejárva, azokat előszeretettel vetette össze a klasszikus művekben ábrázolt képekkel: az Avernusi-tavat, az „Aeneisben leírt Tartarus”-nak nevezi, Vietriben felismeri a Homérosz által leírt „Syrenek sziget”-ét, a nápolyi környék kapcsán pedig kiemeli, hogy „e klasszikus földön minden lépésre a Virgilius *Aeneis*-ében említett helyekre akadunk. Nagyon érdeklődő s még büszkeséggel is eltöltő azon földet tapodni, melyet a lelkes költő méltónak tartott arra, hogy oda isteneit és nimfáit lehozza”.²⁹ Winckelmann – akinek a művei közelebb hozták az európai művelt világ érdeklődését Itália ókori műemlékeihez – esztétikai feljegyzéseit szintén szem előtt tartotta. Polixéna utazása során felkereste azokat a helyeket, ahol ismeretei tekintetében a látottak nyomán igazolást várt. Feljegyzéseinek megírásakor nemcsak az érzelmeire gyakorolt

²⁵ VÁNDOR Gyula, *Olaszország és a magyar romantika: Az olasz és a magyar jellem egymáshoz való viszonya a magyar romantika irodalmában*, Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1933, 7.

²⁶ WESSELÉNYI, *Olaszhoni...*, i. m., 2006, 110.

²⁷ WESSELÉNYI, *Olaszhoni...*, i. m., 2006, 209.

²⁸ WESSELÉNYI, *Olaszhoni...*, i. m., 2006, 288.

²⁹ WESSELÉNYI, *Olaszhoni...*, i. m., 2006, 194.

hatást hangsúlyozta, hanem saját véleményét is az előzetesen olvasottakról. Naplója megírása során azonosult a nőket ábrázoló műkincsekkel: Rómában a Barberinipalotában (Guido Reni) Beatrice Cenci emlékezete kapcsán a nő ártatlanságát emelte ki: „Szép fiatal enthusiasmus, mely a szép és jó iránt oly könnyen felgyúlad! Ne vessen bár rajtad az évek és sanyarú tapasztalások által kihűlt ész és szív, [...] de mégis te, szent tűz, vagy egyedül [...] és lelki nemesség bélyegét nyomod azon válogatottaidra kiket lelkesítesz.”³⁰ Nápolyban pedig a Museo Borbonicóban Nero anyjának, Agrippinának megörökítése kapcsán írja: „Mennyi méltósággal elfojtott aggodalom, bánatot árul minden mozdulata el! Milyen lankasztó rezignációval van ülőhelyén elterülve! Amint rátekinttem, szinte rokon érzés könnyei lepték el szemeimet.”³¹ Ennek oka főként magánéletében, személyiségének folyamatos formálódásban gyökerezik.

Polixéna már romantikus utazó, olyan kalandornő, akinek bár eredeti szándéka – ami emlékeinek utólagos kötetbe rendezésekor motiválta – az volt, hogy olvasóinak objektív látásmódot kínáljon fel az itáliai műkincseket, műemlékeket illetően, vállalkozása ebben az értelemben sikertelen maradt. Ugyanakkor érdekes, hogy saját korában naplójának olvasóközönségét valószínűsíthetően éppen azok alkották, akik tudásukat el akarták mélyíteni, tájékozódni szerettek volna leírásaiból, hiszen „kinek Olaszország’ kincseiről még csak képzelete sem volna, könyvét bizonyosan át nem olvasa, mert arra csakugyan a barbarismusnak mesés mértéke kell, hogy valaki Olaszhonrul mit se tudjon, olyanoknak pedig a nemes báróné, úgy hiszszük, nem irt.”³² Művében sokszor találunk részletes, már-már felsorolásszerű leírást múzeumokról, történelmi helyekről – mint a Vatikán képtára, Pompeji, a firenzei Palazzo degli Uffizi, stb. – ezzel csatlakozva a 19. századi útikönyv hagyományához, amely elegendőnek tartotta a műemlékek részletes bemutatását. Sokszor a szerző maga is kiszól a sorok mögül, hogy „mindezeknek [a mesterműveknek] száraz előszámlálása, midőn a látás vagy emlékezet színezetivel nincsen elevenítve, igen unalmassá válhatik az olvasó előtt.”³³ Érzelmessége nyomán – nemcsak mint egy nő által írt útirajz – műve meghaladta saját korát. Feljegyzéseivel utólagosan megírt előszavában így fogalmaz: „Írok, mert visszaemlékezésem mulattat; s képzelem, hogy olykor talán helyesen okoskodni, többször pedig női tapintatnál fogva helyesen érezni tudtam.”³⁴ Tisztában van főként érzelmi elfogultságával, és útja során érzelmi kitörései a megtett távolsággal arányosan növekszenek. A szerző maga is kiemeli nőiségéhez kapcsolódó látásmódját, amiért több kritika is érte útirajzát. Méltatása kapcsán a Honderű Szépirodalom rovatának szerzője hangsúlyozza, hogy „a könyv egyébiránt tele azon asszonyias kedélyességű

³⁰ WESSELÉNYI, *Olaszhoni...*, i. m., 2006, 87.

³¹ WESSELÉNYI, *Olaszhoni...*, i. m., 2006, 183.

³² Sz. n., *Olaszhoni és Schweizi utazás. Irta Paget Jánosné, Wesselényi Polyxena. Kolozsvárt a királyi lyceum’ betűivel 1842.*, Honderű, 1(1843), I, 12. sz., 407–408.

³³ WESSELÉNYI, *Olaszhoni...*, i. m., 2006, 259.

³⁴ WESSELÉNYI, *Olaszhoni...*, i. m., 2006, 47.

ömlengéssel, melyet női munkában nélkülözni nem szeretnénk”.³⁵ A korabeli cikk szerzője naplójának elfogódott hangnemét nőiségének tulajdonítja, mint női írótként kiemelkedőnek a korban,³⁶ munkáját a „szépnek” ajánlja olvasmányként. Seres V. József bájosnak nevezi naplóját, a korabeli olvasók kapcsán pedig kiemeli, hogy az „útirajz-irodalom olvasói számára Polixéna könnyed, érzelemdús, impressziókból összeálló mozaik-képe nem is számíthatott tartós érdeklődésre”.³⁷ Abban a tekintetben igaza volt, hogy írása – a korban elterjedt, útleírásokat tartalmazó – reformkori útirajz-ként nem tudta megállni a helyét, ugyanakkor megjelenésekor nem is támasztottak vele szemben ilyen követelményeket. Jékely a napló stílusától és Polixéna írói képességétől is el van ragadtatva. Hangsúlyozza, hogy „olyan érzékenységgel és szenvedélyességgel megáldva [ír], mely nélkül útirajza vitatható objektivitású múzeumi vezérkönyv maradna”.³⁸ Fenyő István a bárónő érzelmi elfogódottságát egy önálló, „eredeti karakter” alapvonásának tekinti, szerinte látásmódját asszonyi mivoltának köszönheti és a „művészet szépségei iránt érzett szeretet[nek]”,³⁹ amelyben utazásának indítóokát jelöli meg. Polixénát, mint a reformkor utazói között az „első asszonyt” tartja számon, és ebben Fenyő a polgárosodás előrehaladásának jelét látja. Ezt alátámasztván kiemeli még szenvedélyes érdeklődését az itáliai városok és az olasz nép iránt.

A megelőző korokból származó utazási emlékiratok kitérnek az országok szokásaira, vallására, kormányzati módjára, kereskedelmére, de ugyanakkor meglegszenek a művészeti emlékek megfigyelésével, azokra vonatkozó adatok közlésével anélkül, hogy saját benyomásaiknak hangot adnának. A 19. században az utazásról szóló művek írásának szempontjai érzékelhetően két nagyobb táborra osztják az addig egységesnek nevezhető szerzői indítékot. A korábbi hagyományhoz kapcsolódva a külföldre utazók beszámolóit objektív, de sokszor rendezetlen felsorolásokat tartalmaztak. Ezeket egységesítve megjelennek a mai útikönyvek elődjai, a Murray és Baedeker nevéhez köthető kiadások, amelyek már meghatározott szempontok szerint, ugyanakkor személytelenebb módon megírva mindenki számára – azaz minden nemű és rangú utazni vágyó számára – elérhetőek. Ezzel szemben a romantikus utazók személyes hangvételű leírásai, érzelemdús feljegyzései által megteremtődik egy irodalmi vonal. Polixéna előszavában így fogalmaz:

ha állításaim vagy véleményem a hideg okoskodó előtt olykor túlságosnak látszandának, gondolja meg: hogy e könnyű sorok se politikai-ökonomiai, se országlás titkaiba avatkozó, se tudós célzattal nem írtak; ezek csupán a látottak és hallottak rám hatásának,

³⁵ Sz. n., *Olaszhoni...*, i. m., 408.

³⁶ „Paget Polyxena báróné mindenesetre azon kevesek közé sorozható, kik – mint imént mondtam – a tiszteletreméltó nőt az elmés írónővel egyesítik, az kétséget nem szenved.” = Sz. n., *Olaszhoni...*, i. m., 407.

³⁷ SERES V. József, *Wesselényi Polixéna: Olaszhoni és schweizi utazás 1842. Bp. 1981. Magvető K. 462. l. (Magyar Hírnondó)*, ItK, 86(1982), 2. sz., 259.

³⁸ JÉKELY, i. m., 416.

³⁹ FENYŐ István, *A polgárosodás eszmevilága útirajzainkban 1848 előtt*, ItK, 68(1964), 5–6. sz., 606.

kalandjaim gyermekes örömet okozó emlékeinek kiömlései, melyekben igenis meglehet, hogy a logika az érzésektől elragadtatott képzelőtehetségnek zászlót hajt.⁴⁰

Jegyzeteit utazásának állomásai szerint csoportosította, fejezeteiben tetten érhető feltett szándéka, hogy „talán lesz, ki soraimból egy vagy más hasznot is szemelhet ki”,⁴¹ azaz naplója kiadáskor a korabeli olvasóközönség elvárásait szem előtt tartotta. Alkatánál fogva – ha nem is tudatosan – elődeitől eltérő módon fogalmazta meg élményeit, amelynek köszönhetően az irodalmi útirajz erősödését segítette.

Kötetének kiadására majd hét évvel utazását követően került sor, ezért is visszaemlékezésekor helyenként pillanatnyi, kitörő érzelmei befolyásolták, mint amikor a római karneváli forgatagról írt, a hömpölygő népről, kivált a „szépnem”-ről megnyilatkozva: „oly undorító s ijesztőnek mutatkozott [az egész olasz nép], mintha St. Spiritoból, az örültek házából szabadult volna ki”.⁴² Mivel egy fejezettel később említi magát az ottani látogatást, tisztán kivehető, hogy benyomásainak utólagos megfogalmazására hatással voltak érzelmei. Művében meghatározó az érzelmekkel színezett hangnem, amely az író objektív megfogalmazását az átélt élmények kapcsán sokszor ellehetetleníti. Ugyanakkor éppen ebben van érdeme, ez különbözteti meg művét az általa is ismert útikönyvektől. Honfitársainak, akik – Vándor Gyula megfogalmazásában⁴³ – Itáliát és az olasz társadalom képét a külföldiek nyomán, német és francia regényekből ismerhették, első kézből származó valóságot közvetített. *Olaszhoni és schweizi utazásáról* szóló jegyzeteinek rendezett változata – majd tíz hónapig tartó útjáról – Kolozsváron 1842-ben két kötetben jelent meg. Polixéna a reformkor jelentős nőalakja – nem csak mint az első magassági rekordot elérő turistanő – hozzáértéssel és szépérzékkel számolt be külföldi utazásáról. Korát meghaladó műve rendkívüli asszonnyá teszi, aki említésre méltó helyet foglal el a magyar utazási irodalomban. Útinaplója nemcsak irodalmi jelentőséggel bír, hanem a társadalom-, a történettudomány és az antropológia terén is említésre érdemes.

---

⁴⁰ WESSELÉNYI, *Olaszhoni...*, i. m., 2006, 48.

⁴¹ WESSELÉNYI, *Olaszhoni...*, i. m., 2006, 47.

⁴² WESSELÉNYI, *Olaszhoni...*, i. m., 2006, 129.

⁴³ VÁNDOR, i. m., 10–28.